TJARITA KI-ASDOERA. HET VERHAAL VAN KI-ASDOERA.

TEKST, VERTALING EN AANTEEKENINGEN, MET EENE INLEIDING EN
OPMERKING OVER DE SPREEKTAAL IN ZUID-BANTËN.

DOOR

J. J. MEIJER,

Voormalig kontrôleur van Goenoeng Kantjana (Zuider Regentschap van Bantën).

INLEIDING.

„Het verschil tusschen het Zuid-Bantësch en het Preangersch is niet zoo groot als men wellicht zou denken“, zoo beweerde ik in mijne studie over eerstgenoemd dialect der Soendaneesche taal, opgenomen in de April-aflevering van 1890 van dit tijdschrift.

De volgende bladzijden mogen als een bewijs voor die stelling gelden.

Het daar meêgedeelde verhaal is woordelijk uit den mond van den verteller opgeschreven. Het werd gedaan aan den wadana van Paroeng Koedjang. De spreker was een gewone landbouwer, die tevens het beroep van paninggara uitoefende. Als tijgerjager had hij een grooten naam. Ieder in de zuidelijke districten van het Zuider- en Wester-Regentschap kent Ki-Asdoera uit de desa Panjatjaran. Door de bevolking geëerd, bij de inlandsche ambtenaren geacht, had hij daardoor eene zekere vrijmoedigheid over zich, die men niet licht bij een gewonen desaman zou vinden.

Zijne veelvuldige aanrakingen met de parajai's of de menak menak, die hem steeds met onderscheiding behandelden, — o.a. mocht hij in hunne tegenwoordigheid rooken, — hebben zijne taal beschaafd, dat wil zeggen, dat hij van hen een zeker aantal lëmës-woorden heeft overgenomen en ze te hooi en te gras bezigde.

Zooals hij met den wadana van Paroeng Koedjang sprak, sprak hij met de regenten van het Zuider- en Wester-Regentschap,

met den toenmaligen Assistent-Resident van Tjaringin¹, den heer A. E. van der Meulen, die de volkstaal kent als een geboren Soendanees, en met mij.

Het begin van het onderhoud kenmerkte zich door betrekkelijk veel lëmëswoorden. Gaandeweg werden zij schaarscher en wanneer het gesprek ten einde liep, bepaalden zij zich tot de voornaamwoorden. Het sierlijke gamparan maakte dan zelfs plaats voor het meer alledaagsche adjëngan. Zoo hooren wij hem nampi, doengkap, boemi, ladjëng gebruiken, terwijl wij aan het slot van zijn verhaal slechts aan het woord koering merken, dat zijn toehoorder zijn meerdere en niet zijn mindere was. Toch zou hij niet vergeten om naar landsgebruik af en toe een sëm bah te maken.

Evenals Ki-Asdoera spreken de meeste djarò's; alleen leveren de voornaamwoorden van den eersten persoon verschil op. Zelden bedienen zij zich van koering, wanneer zij reeds eenigen tijd in functie zijn. Al spoedig worden zij gewaar, hoe aangenamer djisim koering, abdi, djisim abdi in de ooren der superieuren klinken. Pas verkozen desahoofden begaan te dien opzichte wel eens vergissingen.

Wil men weten, hoe desalieden onder elkander spreken, men vervange eenvoudig alle lëmëswoorden door woorden uit de basa kasar, uitgezonderd die, welke uitsluitend op hooggeplaatste personen betrekking hebben, zooals piwarangan, soemping, pangsarean, doewoehan.

De inlandsche ambtenaren stellen zich niet tevreden met de lëmëswoorden van Preangerschen oorsprong. Onderscheidene krama

¹ Deze naam wordt gewoonlijk — o.a. ook in het standaardwerk van Prof. P. J. Veth: Java, Geographisch, Ethnologisch, Historisch, Dl. III. Derde Hoofdstuk, — verbasterd tot Tjiringin en beschouwd als samengesteld uit de woorden tji en ringin, op dezelfde wijze als zijn ontstaan de namen Tji-Manoek, Tji-Taroem, Tji-Pamali. Te vergeefs heb ik in die streken gezocht naar de beteekenis van het woord ringin; niemand kende het. In Coolsma's Soendaneesch Nederlandsch woordenboek komt het ook niet voor. De bevolking spreekt dien naam altijd uit als Tjaringin, en ik geloof, dat de eenige verklaring deze is, dat de door de vloedgolf verwoeste hoofdplaats dezer afdeeling genoemd is naar den ons bekenden boom, die in het Soendaneesch tjaringin, in het Javaansch heet, — de Urostigma benjaminum. Nat. familie der Artocarpeae. Tal van plaatsen in dat gedeelte van Bantën danken haren naam aan den een of anderen boom: Kopo, Kadoe, Djangkoeng, Kalapa, Satangkal, Djatake. In den regeeringsalmanak voor 1891 vinden wij de spelling Tjaringin.

woorden zijn door Noord-Bantënsche hoofden in Zuid-Bantën ingevoerd. Zoo is het lëmes woord voor djaro: djantën, voor sore: sontën, voor isoek: endjing, enz.¹

Ik heb gemeend, dat het verhaal van Ki-Asdoera een goed voorbeeld van de spreektaal in Zuid-Bantën oplevert.

Zonder onnoodige borduursels vertelt hij daarin zijne wederwaardigheden zoo natuurlijk mogelijk. Hem werd geen verhoor afgenomen; men beschouwe het daarom niet als het schriftelijk relaas van een gerechtelijk onderzoek.

Verdiens het om die reden reeds aanbeveling, mij herinnert het bovendien aan eene der aangenaamste episoden uit mijn diensttijd in de residentie Bantën.

De aantekeningen behelzen eenige bijzonderheden en opmerkingen van ethnographischen aard aangaande het Zuider- en Wester-Regentschap.

Misschien kunnen jongere ambtgenooten, die later in die streken geplaatst mochten worden, of andere personen, die er zich gaan vestigen, daarmede hun voordeel doen. Voor velen is dat deel van het gewest nog eene terra incognita.

Bussum, Augustus 1890.

¹ Volgens den heer Coolsma hoort men ook in de Preanger-Regentschappen sontën en endjing als lëmeswoorden van sore en isoek.

TJARITA KI-ASDOERA (1)

Mimitina koering nampi piwaringan djoeragan astiten wadana Moendjoel, jen koering koedoe leumpang ka Panimbang; harita mënëran poë salasa, teu ingët boelanna djeung tanggalna. Barang isoekna poë rëbo bral koering leumpang ka Panimbang sërta mawa djëlëma rejana gënëp poeloeh djeung djaro ngaran Asdoera, nja eta anak koering.

Barang koering doengkap (2) ka Panimbang geus njampak djoeragan patih Tjaringin di boemina djoeragan wadana. Tidinja koering ladjëng ngadeuheus ka djoeragan wadana djeung ka djoeragan patih; dëmi timbalanana djoeragan patih: „Ajeuna maneh Bapa Asdoera hade njijar pamondokan (3) bae.”

Nja koering meuting di masigit; doepe isoekna poë këmïs koering diadjak leumpang ka Tjitëngah ngiring djoeragan patih djeung djoeragan wadana. Ari djëlëma noe gënëp poeloeh teja hënteu dibawa, ditinggalkeun di Panimbang pikeun ngadjaga di kawadanan (4).

Noe ngiring djoeragan patih mah ngan baris (5) oepas oepas bae.

HET VERHAAL VAN KI-ASDOERA

Het begin was, dat ik van den assistentwadana van Moendjoel den last ontving om mij naar Panimbang te begeven; het was juist op een dinsdag, de maand en den dag herinner ik mij niet. Den volgenden morgen — woensdag — begaf ik mij naar Panimbang en nam met mij mede zestig personen, benevens het desahoofd Asdoera, mijn zoon.

Toen ik te Panimbang aankwam, ontmoette ik daar den patih van Tjaringin in de districtshoofdwoning. Ik maakte vervolgens mijne opwachting bij den wadana en bij den patih; de patih zeide tot mij: „Bapa Asdoera, gij moest nu maar een nachtverblijf zoeken.”

Ik overnachtte in de moskee; den volgenden morgen — donderdag — werd ik uitgenoodigd naar Tjitëngah te gaan om den patih en den wadana te vergezellen. De zestig personen werden niet medegenomen; zij werden te Panimbang achtergelaten om de districtshoofdwoning te bewaken.

Het waren slechts oppassers, die den patih vergezelden.

Poë harita keneh ngan tēpi ka lēmboer (6) Djadjawaj, përnahna sakalereun Tjitëngah. Toeloj meuting sapeuting.

Didinja geus njampak astiten-wadana Katoembiri djeung astiten-wadana Tjiseureuheun sërta njarandak pirang pirang djëlëma pada sadija pakarang, kajaning bédil, golok, toembak, bédog, balijoeng, patjoel djeung lijan lijanna pakarang. Isoekna poë djamahat antero (7) djëlëma djëlëma laleumpang ka pamatang Hoeloe Gawan (8), sakalereun Tjitëngah keneh. Barang geus koempoel kabeh di pamatang Hoeloe Gawan toeloj djoeragan patih miwarang ka hidji hadji, ngaran hadji Baris, meuleum mënjan tina sabab dek njatjar di pamatang Hoeloe Gawan (9) pikeun njijeun goeboeg pasagi. Saënggeusna eta hadji ngoekoes toeloj sakabeh djëlëma djëlëma ngalatjar, lëgana kira kira toedjoeh poeloeh toembak pasagi.

Barang anggeus njatjar pigoeboegeun, djoeragan patih nimbalan ka djoeragan wadana, jen eta djëlëma djëlëma koedoe dibagibagi, pikeun ngala hoë opat poeloeh lima djëlëma, ngala awi salapan poeloeh lima, ngala hateup opat poeloeh lima, ngala tjaï lima, sasesana ngarala kajoe (10) geusan piadjireun.

Ari noe ngala tjaï dikapalaän koe hidji hadji, ngaran hadji Tarminah, (11) djeung pangoeloe (12) Bodjong Koneng; eta doewa djëlëma beunang milih.

Dien dag kwamen wij slechts tot aan het gehucht Djadjawaj, gelegen ten noorden van Tjitëngah. Wij bleven een nacht over. Daar ontmoetten wij de assistent wadana's van Katoembiri en Tjiseureuheun, die bij zich hadden tal van lieden voorzien van wapens, zooals geweren, kapmessen, pieken, hakmessen, bijlen, patjoels en andere.

Den volgenden dag — vrijdag — begaven allen zich naar den heuvelrug Hoeloe Gawan ten noorden van Tjitëngah.

Toen zij reeds verzameld waren op den heuvelrug Hoeloe Gawan, gaf de patih last aan een hadji, hadji Baris genaamd, om wierook te branden, omdat men een stuk van het bosch op den heuvelrug Hoeloe Gawan wilde weggakppen om een vierkant wachthuis te bouwen. Nadat die hadji wierook gebrand had, begonnen allen het bosch weg te kappen, over eene uitgestrektheid van ongeveer 70 vierkante roeden. Nadat men het terrein voor het wachthuis had opengekapt, gaf de patih aan den wadana last om die lieden te verdeelen: vijf en veertig moesten rotting, vijf en negentig bamboe, vijf en veertig atëp, vijf water halen; de rest moest hout voor de staketsels halen.

Zij, die water haalden, werden aangevoerd door een hadji, genaamd hadji Tarminah, en door den pangoeloe van Bodjong Koneng. Deze twee lieden waren uitgezocht.

Tapi eta noe ngala tjai wëleh teu meunang tjai koe sabab disingsijeunan maoeng di djalan waktōe dek ngala tjai di antara Tjitëngah djeung goeboeg (13) Gawan. Toeloj baralik deui bae sërta oendjoekan ka djoeragan patih djeung ka djoeragan wadana jen maranehanana disingsijeunan maoeng.

Lahiran djoeragan patih: „Ajeuna „oelah ngala tjai kadinja, kadijeu „bae ka kalereun goeboeg Gawan „mapaj djalan gëde.”

Toeloj ngarala tjai kadinja bae.

Barang djëlëma noe ngarala hateup daratang, tjarita deui bae jen maranehanana dipëgatan maoeng; malah meh teu meunang hateup.

Dëmi hoë, awi, hateup djeung kajoe geus daratang, toeloj njijeun goeboeg.

Kira kira wantji ngarangsang eta djëlëma noe keur njarijeun goeboeg disëntakan maoeng bari gëgëroengan. Ger bae djëlëma sakitoe lobana laloempatan, teu ngoeroes djoeragan wadana atawa djoeragan patih (14). Ngan koering sorangan noe masih aja di dinja.

Tidinja djoeragan patih miwarang ngadjaga ka koering ti sabeulah timoerna (15) goeboeg; kakara djëlëma djëlëma waraniëun deui digarawe.

Kira kira wantji tangange (16) koering dipiwarang ngoekoes deui koe djoeragan patih.

Ladjoë (17) koering ngoekoes

Maar zij, die water zouden halen, deden een vergeefschen tocht; zij kregen geen water, want zij waren onderweg, toen zij tusschen Tjitëngah en het wachthuis Gawan water wilden halen, door een tijger bang gemaakt. De patih zeide: „Gaaf niet daarheen water halen, gaat maar noordwaarts van het wachthuis Gawan en volgt den grooten weg.” Daarop gingen zij daarheen water halen.

Toen de lieden, die atëp haalden, terugkwamen, vertelden zij ook, dat zij door een tijger belet waren voort te gaan. Zelfs hadden zij bijna geen atëp gekregen.

Nadat de rotting, bamboe, atëp en het hout gekomen waren, gingen men tot den bouw van het wachthuis over. Ongeveer tegen den middag werden de lieden, die het wachthuis bouwden, door een gebrul op de aanwezigheid van een tijger opmerkzaam gemaakt. Allen gingen op den loop en zagen in het geheel niet om naar den patih of den wadana. Ik alleen was nog daar. Daarop gelastte de patih mij om ten oosten van het wachthuis de wacht te houden; toen eerst durfden de lieden weder aan den arbeid gaan.

Ongeveer tegen twaalf uur gelastte de patih mij om weder wierook te branden.

Toen ging ik wierook branden

barateun (18) djalan, ngahareup (19) ka barat (20).

Ti barang koering geus ngoekoes, bérkah (21) salamét, teu aja kitoe kijeu deui datang ka boerit, sërta noe digarawe pada djongdjon datang ka anggeus eta goeboeg.

Sarengsena (22) goeboeg sakabeh djëlëma djëlëma ngiring parajai (23) balik moro meuting ka Djadjawaj deui. Ari koering leumpangna mapaj sisi djalan bae tina ngadjaga djoe-ragan patih djeung djoeragan wadana.

Barang datang ka sisi lëmboer Djadjawaj djaro desa (24) Tjigabig ngaran Saneh leumpangna pangheulana; didinja gër deui dipëgatan maoeng; tapi teu aja noe kitoe kijeu, djëlëma djëlëma madjoe bae moro pamondokan ka Djadjawaj.

Dikira poekoel satëngah doewa bëlas peuting malëm saptoe koedana djoeragan patih djeung koeda djoeragan wadana di kolong ngamoek (25) teu kira kira; djëlëma sakitoe lobana wëleh teu aja noe wani toeroen.

Nja koering maksa maneh toeroen ngawaskeun eta koeda, koe naon sababna noe matak ngamoek, tapi teu kapanggih naon naon.

Barang isoeekna poë saptoe isoeek isoeek diilikan oeroetna, aja tapak maoeng noöng koeda. Geus kitoe toeloej sakabeh djëlëma djëlëma ngiring djoeragan patih pindah ka goeboeg Gawan bari marawa hateup pikeun ngahateupan goeboeg Tjitëngah.

ten westen van den weg, met mijn aangezicht naar het westen gekeerd. Nadat ik wierook gebrand had, werd het rustig; er gebeurde niets tot den avond; zij, die arbeidden, konden ongestoord het wachthuis voltooien. Na de voltooiing van het wachthuis vergezelden de lieden de ambtenaren om weder te Djadjawaj te overnachten. Ik liep steeds aan den kant van den grooten weg, omdat ik op den patih en den wadana paste. Bij het gehucht Djadjawaj gekomen liep de djaro van Tjigabig, Saneh genaamd, vooraan. Hij werd in het voortgaan belet door een tijger, maar er gebeurde niets; de lieden vervolgden hun weg naar Djadjawaj om een nachtverblijf te zoeken. Ongeveer om half twaalf van vrijdagnacht werden de paarden van den patih en den wadana onder het huis in hevige mate onrustig. Onder zooveel personen was er geen enkele, die naar beneden durfde gaan. Ik sprak mijzelfen moed in om naar beneden te gaan ten einde die paarden goed op te nemen, wat de reden was, dat zij zoo onrustig waren; maar ik merkte niets op. Toen men zaterdag morgen naar de plek ging kijken, waren er sporen van een tijger, die op de paarden geloerd had. Vervolgens verhuisden allen met den patih naar het wachthuis Gawan en namen atëp mede om daar mede het wachthuis te Tjitëngah te bedekken. Toen wij aan het

Barang doengkap ka goeboeg Tjitengah, gër njatjar deui sërta patëpoengan djeung djoeragan wadana TjibaliJoeng.

Djoeragan patih ngabagikeun pagawean ka doewa wadana. Ari wadana TjibaliJoeng dibagian njeun doewa bëlas kamar pikeun pang sarean (26) toewan toewan; ari wadana Panimbang dibagian ngadamël tëm pat poetri djeung toewan pangeran, dapoe, kakoes djeung istal. Sapoe saptoe eta dangdanan anggeus.

Teu lila deui ti saänggeusna pagawean, djëboel soemping kandjeng toewan rësiden Rëmbang diiring koe djëlëma djëlëma; sërta toeloj papariksa (27) ka djoeragan patih djeung ka djoeragan wadana, koemaha pëtana hal ngala maoeng.

Doepi pioendjoekna djoeragan patih: „Didijeu, kandjeng toewan, teu aja noe bisa ngala maoeng ngan Ki Asdoera.”

Toeloj koering disaoer koe kandjeng toewan rësiden Rëmbang. Saoerna: „Koemaha akalna ngala maoeng?”

Pioendjoek koering: „Oepami aja maoeng ngahakan këbo atawa koeda sok di wëlëngan (28). Tidinja kandjeng toewan rësiden Rëmbang ngatoer ngadamël ranggon (29) doewabëlas, antjak (30) doewa ratoes.

Barang geus anggeus eta ranggon djeung antjak, djëboel soemping toewan poetri, toewan pangeran, (31) kandjeng toewan re-

wachthuis van Tjitengah aankwamen, gingen wij weder het bosch weggappen en vereenigden ons met den wadana van TjibaliJoeng. De patih verdeelde de werkzaamheden onder de twee wadana's. De wadana van TjibaliJoeng werd belast met de inrichting van twaalf kamers voor slaapvertrekken van de heeren; de wadana van Panimbang kreeg als zijn deel den bouw van het logies voor de Prinses en den Prins, van de keuken, het privaat en de stallen. Dien zaterdag werd dat alles voltooid. Niet lang na den afloop der werkzaamheden kwam de resident van Rëmbang aan, vergezeld van tal van menschen. Deze deed onderzoek bij den patih en den wadana hoe men het aanlegde om tijgers te vangen. Het antwoord van den patih luidde: „Hier, hoog edelgestrenge heer, is er niemand, die tijgers vangen kan, behalve Ki Asdoera.” Vervolgens werd ik door den resident van Rëmbang ontboden. Hij zeide: „Op welke wijze vangt men tijgers?” Ik antwoordde: „Wanneer een tijger een buffel of paard heeft opgevreten, wordt hij wel eens met een wëlëng gevangen.” Daarop liet de resident van Rëmbang twaalf ranggon's en twee honderd antjaks vervaardigen. Toen die ranggon's en antjak's klaar waren, kwamen aan: de Prinses, de Prins, de resident van Bantën, de regent en andere heeren, gevolgd

siden Bantën, kandjäng dalëm (32) djeung lijanna toewan toewan di-iring koe parajai, djarodjaro djeung pirang djëlëma.

Barang reup sore malëm ahad ladjoe masangkeun ëmbe mapaj djalan, kalereun goeboeg opat, kidoeleun goeboeg lima.

Eta ëmbe meunang sapeuting ditjangtjangna (33).

Barang isoezna poë ahad eta ëmbe salapan aja keneh kabeh.

Barang sorena deui malëm sën-
nen eta ëmbe ditjangtjangkeun sa-
beulah kidoelna Tjitëngah saka-
lereun Tjisoewakan sërta ditoenggoe
koe toewan poetri, ngahidji djeung
toewan rësiden Rëmbang.

Sakalereunana toewan pangeran
djeung toewan toewan noe sedjen.

Djeung aja deui doewa toewan
noe noenggoe di kidoeleun Tjiso-
wakan di sasak Tjirambëtoek.

Ari kandjäng dalëm noenggoena
sabeulah kaler goeboeg Gawan.

Harita eta ëmbe beunang koe
maoeng hidji noe pangkalerna.

Ari koering noenggoe di Tjiso-
wakan djeung djoeragan wadana
Tjibaliçoeng.

Teu lila bëlëdoeg sora bëdil,
kandjäng toewan rësiden Rëmbang
ngadjak moelih ka Tjitëngah.

Tidinja koempoel di Tjitëngah;
ngan toewan noe aja di Tjiram-
bëtoek tinggal didinja.

Ari djëlëma djëlëma noe loba
meutingna masing masing bae: aja

door inlandsche ambtenaren en tal
van menschen. Toen de avond ge-
vallen was, werden langs den weg
geiten als lokaas gereed gezet, ten
noorden van het wachthuis vier en
vijf bezuiden het wachthuis. Die
geiten bleven den geheelen nacht
vastgebonden. Den volgende morgen
— zondag — waren zij er
alle nog.

Zondag middag werden er weder
gereed gezet ten zuiden van Tji-
tëngah en ten noorden van Tji-
soewakan. De Prinses bleef met
den resident van Rëmbang daar
bij waken.

Ten noorden (van Tjitëngah)
bevonden zich de Prins en de andere
heeren. Bovendien waren er nog
twee heeren, die ten zuiden van
Tjisoewakan bij de brug Tji-
rambëtoek de wacht hielden.

De regent was geposteed ten
noorden van het wachthuis Gawan.
Dien nacht werd een der geiten, de
meest noordelijk geplaatste, door een
tijger weggevoerd. Ik was geposteed
te Tjisoewakan met den wadana
van Tjibaliçoeng. Niet lang
daarna knalde een geweerschot; de
resident van Rëmbang noodigde
allen uit om naar Tjitëngah
terug te keeren. Daarop verzamel-
den allen zich te Tjitëngah;
slechts de heeren, die te Tjiram-
bëtoek waren, bleven achter.

De menigte overnachtte naar
verkiezing; er waren er, die in het

noe dina goeboeg, aja noe di leuit, tina sabab teu tjoeboek ęnggon.

Barang kira kira tęgah peuting malęm sęnen aja sora maoeng djeung sora djęlęma gagawokan.

Ari gęr diboro koe djęlęma loba, njata jen aja djęlęma koe maoeng (34) ti leuit ngaran Saiman. (35)

Peuting harita keneh ladjoe di-soesoel, dikira meunang gęnęp atawa dalapan toembak djaoehna teu kapanggih.

Tina sabab geus teu kapanggih bae, kandjęng toewan ręsiden Ręmbang mariksa ka koering: „Koe-maha ijeu djęlęma geus djaoeh kira kira dibawana?“

Pioendjoek koering kantęnan geus djaoeh.

Ladjęng kandjęng toewan ręsiden Ręmbang ngęrsa moelih bae.

Tidinja bral sakabeh ka pamondokan. Harita di dinja tęritoeng (36) roesoeh. (37)

Geus kitoe aja timbalan kandjęng toewan ręsiden Ręmbang, jen eta doewa toewan noe aja di Tjiram-bętoek koedoe ditejang.

Tidinja kandjęng dalęm miwara ka djoeragan patih djeung ka djoeragan wadana sęrta ka baris astiten, nja eta astiten Katoembiri, astiten Moendjoel djeung astiten Tjiseureuheun, sęrta mantri oeloe oeloe; tapi teu pati aja noe wani.

Nja eta baris astiten njaoer koering soepaja nejang eta doewa toewan ka Tjiram-bętoek.

wachthuis overnachtten; er logeerden ook lieden in de schuren, omdat er geen plaats genoeg was. 's Nachts ongeveer ten half twaalf ure hoorde men het geluid van een tijger en tegelijkertijd een mensch schreeuwen.

Toen men zich daarheen begaf, kreeg men zekerheid, dat een man, Saiman genaamd, door een tijger uit eene schuur was weggehaald.

Men ging hem achterna dien nacht nog tot op een afstand van zes of acht roeden, maar vond hem niet. Daar men hem niet gevonden had, vroeg de resident van Ręmbang mij: „Hoe is het, zou die man al ver weggevoerd zijn?“

Ik antwoordde, dat hij zeker al ver weggevoerd moest zijn.

Daarop wilde de resident van Ręmbang terugkeeren.

Allen begaven zich naar hun nachtverblijf. Verder bleef het onrustig.

De resident van Ręmbang gaf last, dat de heeren, die te Tjiram-bętoek waren, afgehaald moesten worden.

De regent trachtte het te laten doen door den patih, de wadana's en assistent wadana's, namelijk de assistent wadana van Katoembiri, Moendjoel, Tjiseureuheun, en den mantri oeloe oeloe, maar zij durfden geen van allen.

De assistent wadana's riepen mij, opdat ik die twee heeren te Tjiram-bętoek zou gaan halen.

Toeloelj koe koering ditejang djeung baris astiten sërta mawa djëlëma noe mawa obor djeung pada sadija pakarang bédil, toembak djeung golok.

Ladjoe eta toewan balik ka Tjitëngah kaboeroe beurang poë sënén.

Sadatangna koering ti Tjiram-bëtöek sakabeh djëlëma djëlëma djeung toewan toewan geus njaroesoel noe koe maoeng kaleuweung.

Teu lila tamoe bangkena; ari noe geus dihakan biritna, pingpingna djeung raranganana.

Toeloelj eta bangke diingkeun bae harita mah, sabab djëlëma djëlëma masing masing pada njatjar geusan noenggoe maoeng, sërta eta ranggon ditjarahthalkeun ngaler ngidoel. Tidinja kakara (38) digiring make antjak, hidji antjak dibawa koe dalapan djëlëma. Noe ngatoer ngatoer ngagiring kandjeng toewan koentoeljoer Goenoeng Kantjana, djeung kandjeng toewan koentoeljoer Mënes, djoeragan patih, djoeragan wadana Tjibaljoeng, Panimbang djeung baris astiten astiten sërta pada sadija bédil, golok, toembak (39).

Tapi maoengna teu kapanggih.

Dëmi eta bangke ditjangtjang kana toenggoel ditalian leungeunna.

Ari reup sore malëm salasa di toenggoe koe doewa toewan.

Kira sareureuh eta maoeng datang

Daarop ging ik hen halen met de assistent wadana's en met lieden, die flambouwen droegen en voorzien waren van wapens, als geweren, lansen en kapmessen.

Maandag morgen met het aanbreken van den dag keerden die heeren naar Tjitëngah terug.

Bij mijne terugkomst van Tjiram-bëtöek hadden de lieden den man, die door een tijger was weggevoerd, reeds in het bosch nagevolgd.

Het lijk was reeds gevonden; verteerd waren de billen, de dijen en het schaamdeel.

Men liet het lijk dien dag aan zijn lot over, omdat de lieden het bosch moesten weggappen om op den tijger te kunnen jagen. De ranggons werden in eene noordelijke en zuidelijke richting opgesteld. Vervolgens werd met de antjaks opgedreven. Elke antjak werd gedragen door acht personen. Die het opdrijven regelden, waren de kontrôleurs van Goenoeng Kantjana en Mënes, de patih, de wadana's van Tjibaljoeng en Panimbang en de assistent wadana's, zij waren voorzien van geweren, kapmessen, pieken.

Maar de tijger werd niet gevonden.

Het lijk werd met zijne hand aan een boomstronk vastgebonden.

Maandagavond bleven twee heeren daarbij waken.

Omstreeks tegen acht uur kwam

sërta dibédil tapi teu tênggël (40).

Toeloej kandjeng toewan rësiden njaoer ka koering ngadjak nejang kana eta bédil, gantjangna ditejang ka dinja. Barang geus tetela jen teu tênggël, toeloej moelih deui bae.

Kira kira wantji soeboeh koering ngiring kandjeng toewan rësiden Rëmbang nejang eta toewan noe noenggoe teja dina ranggon, ladjoe balik ka pondok.

Dina beurangna kandjeng toewan rësiden Rëmbang ngërsakeun ningkëran (41) maoeng pikeun giringeun, nja manggih oeroetna, malah kadenge sorana.

Ladjoe digiring deui sakoemaha tadi, tapi maoeng mah teu kapanggih deui bae. Tidinja gër ngagiring deui, tapi loepoet teu manggih deui bae.

Gantjangna ari reup peuting deui malëm rëbo eta bangke ditoeenggoe deui, malah ditambah ëmbe dalapan, tapi eta peuting harita maoengna teu datang.

Ari isoekna toeloej dangdan sadija moelih; dikira poekoel dalapan isoek bral angkat moelih ka Panimbang ladjeng ka Mënes sërta diiring koe baris menak menak (42) djeung djaro sèkalian djëlëma djëlëma.

Antara dalapan poë ti harita koering meunang parentah ti nagara koedoe ngala maoeng di Tjitëngah djeung koering dipaparin doewit

de tijger; er werd op hem geschoten, maar de kogel miste.

De resident (van Bantën) riep mij en noodigde mij uit om naar het effect van dat schot te zien; ik ging daarop daarheen. Toen ik mij verzekerd had, dat het een misschot geweest was, ging ik weder terug. Ongeveer ten vijf ure 's morgens vergezelde ik den resident van Rëmbang, om de twee heeren, die in de ranggon (bij het lijk) waakten, te halen; daarop keerden allen naar het nachtverblijf terug. Toen het licht was geworden, verlangde de resident van Rëmbang om het spoor van den tijger te volgen, ten einde eene drijfjacht te kunnen houden. Wij vonden het spoor en hoorden zelfs het geluid. Daarop hield men weder eene drijfjacht, maar de tijger werd niet gevonden. Nogmaals werd er gedreven, doch te vergeefs, wij vonden niets. Dinsdagavond werd weder bij het lijk gewaakt; bovendien werden er acht geiten bijgevoegd; dien avond kwam de tijger evenwel niet.

Den volgenden morgen rustte men zich toe tot den terugtocht; ongeveer acht ure keerde men terug naar Panimbang en vervolgens naar Mënes, vergezeld van menak's, djaro's en lieden uit het volk.

Ongeveer acht dagen later ontving ik last uit de hoofdplaats om te Tjitëngah tijgers te vangen en ik kreeg acht gulden om geiten

dalapan roepijah geusan meuli ěmbe djeung obat satjarak. Nja koering leumpang mawa djëlĕma salawe, ěmbe opat djeung bĕbĕkĕlan kajaning bejas, minjak, oejah, bako, seupaheun djeung lijanna.

Barang koering datang ka Tjitĕngah ladjoe bae dangdanan wĕlĕng, tapi ngan kaboeoe nijjeun hidji di oeroet djëlĕma noe koe maoeng teja.

Ari ěmbe noe taloe (43) deui diteundeun di goeboeg Gawan; ari koering moro mondok mah ka lĕmboer Djadjawaj.

Ari isoekna eta wĕlĕng ditejang, barang geus tetela jen eta bĕdil beukas, koering geus atiati bae, bĕt teu kanjahoan deui eta maoeng sĕgoer (44) bae, mogok (45) bari njĕntakan.

Tidinja djĕdor dibĕdilan kira gĕnĕp kali, teu lila eta maoeng paeh, ladjoe dirasah, koelitna djeung hoeloena dibawa ka Mĕnes poĕ harita keneh sĕrta disanggakeun ka kandjĕng dalĕm.

Doewoehan (46) kandjĕng dalĕm „Ijeu maoeng dek dirĕpotkeun ka kandjĕng toewan rĕsiden Rĕmbang.”

Nja koering njoehoenkeun widi moelang bae ka Panjatjaran.

Barang koering datang ka imah, ladjoe ngala maoeng di Tjikeusik. Sabot koering di Tjikeusik datang

te koopen en een blik kruit. Ik begaf mij op weg vergezeld van vijf en twintig man en medenemen- de vier geiten benevens leeftocht, zooals rijst, olie, zout, tabak, ingrediënten voor het betelkauwen en wat dies meer zij.

Te Tjitĕngah aangekomen, stelden wij wĕlĕngs op; maar wij konden er maar één klaar krijgen, op de plaats waar de man vroeger door den tijger naar toe gesleept was. De drie nog overblijvende geiten werden gestald in het wachthuis Gawan; wat mij betrof, ik overnachtte in het gehucht Djadjawaj.

Den volgenden morgen ging ik naar den wĕlĕng kijken; toen ik mij verzekerd had, dat het schot was afgegaan, nam ik de meeste voorzichtigheid in acht; zie, zonder dat wij hem gewaar werden, hield de tijger blazend stand en brulde ons aan.

Toen ongeveer een keer of zes op hem gevuurd was, gaf hij weldra den geest; daarop werd hij gevild; de huid en de kop werden nog dienzelfden dag naar Mĕnes gebracht en aan den regent ter hand gesteld. De regent zeide: „Over dezen tijger zal ik rapport uitbrengen aan den resident van Rĕmbang.”

Ik vroeg verlof om naar Panjatjaran terug te mogen keeren.

Thuis gekomen, ging ik vervolgens naar Tjikeusik om daar tijgers te vangen. Terwijl ik mij te

soerat ti Mënes, jen koering koe-doe ka Mënes ngala përsen maoeng. Sabalikna ti Mënes gantjang koering ngala maoeng di Tjikeusik deui. (47)

Barang dipasangan sakali, ëmbe beunang koe maoeng, bẽdil beutoe, tapi maoengna mah teu beunang. Toeloj dipasangan deui, diberean loemat (48) kosong. Kira poekoel salapan sore bẽdil beutoe (49) sërta sora maoeng gẽroeng gẽroeng. Tapi teu aja noe wani noeroenan.

Barang isoekna koe koering ditejang, eta maoeng geus teu bisaeun leumpang, sabab potong balikatna, (50) tapi tatjan paeh.

Toeloj ditejang koe roerah (51) Minggoe, dibẽdil ti loehoer leuit tapi wẽleh teu daek paeh.

Tidinja koe koering dibẽdil tjangkengna, datang ka paeh.

Tjikeusik bevond kwam er een brief van Mënes, dat ik mij daarheen moest begeven om de tijgerpremie te halen. Van Mënes teruggekomen, ging ik weder naar Tjikeusik om tijgers te vangen.

Toen de val voor de eerste maal opgesteld werd, nam de tijger de geit weg, het schot ging af, maar de tijger werd niet getroffen. Daarop werd de val nogmaals geplaatst zonder lokaas. Ongeveer tegen acht uur 's avonds ging het geweer af en de tijger brulde aanhoudend. Maar niemand durfde daarheen gaan. Toen ik den volgende morgen ging kijken, kon de tijger reeds niet meer loopen, omdat zijn schouderblad gebroken was, maar hij was nog niet dood. Vervolgens ging roerah Minggoe naar hem kijken, hij schoot er op uit de schuur, maar te vergeefs, de tijger kon niet aan zijn eind komen. Toen schoot ik hem in de lendenen dood.

Ter vergelijking der spreektaal in Zuid-Bantën met het dialect der Preanger-Regentschappen heb ik het verhaal van Ki-Asdoera in de Preangertaal overgezet.

Aan den Heer S. Coolsma, die den Bijbel in het Soendaneesch vertaalde en vele jaren in dat gewest vertoefde, zij vooraf mijn oprechte dank gebracht voor de hulp mij bij de overzetting in het Preangersch geboden.

Ik heb zooveel mogelijk den gedachtengang en ook den zinsbouw van den oorspronkelijken verhaler behouden; vandaar dat de stijl dikwijls stijf is.

Een Preanger Soendanees — en vooral een eigenaardig man als Ki-Asdoera — vertelt immers aanschouwelijk met eene menigte werkwoordelijke en gewone tusschenwerpsels en aardige zinswendingen.

Om een goeden Preangerschen tekst te hebben, zou men eigenlijk hetzelfde verhaal moeten laten doen door een paninggaran uit die residentie.

Ik hoop evenwel, dat men mijne proeve voor lief zal willen nemen en dat ik daarmede — al zij het ook in geringe mate — mijn doel moge bereiken, namelijk om hier te lande de belangstelling op te wekken voor het ongelukkige Bantën, dat in de laatste jaren zoo'n treurige vermaardheid heeft gekregen.

Asalna koering nampi timbalan djoeragan tjamat Moendjoel, jen koering kédah leumpang ka Panimbang; harita mënëran dintën salasa, geus hilap boelanna sarëng tanggalna.

Isoekna dintën rëbo bral koering leumpang ka Panimbang, ngabantoen djalma rejana gënëp poeloeh, sarëng hidji loerah, wasta poen Asdoera, nja eta anak koering.

Barang koering dongkap ka Panimbang, njampak djoeragan patih Tjaringin di boemi djoeragan wadana. (52)

Ladjëng koering ngadeuheus ka djoeragan wadana sarëng ka djoeragan patih.

Doepi timbalan djoeragan patih: „Ajeuna maneh, Bapa Asdoera, hade njijar baris mondok bae.”

Seg koering mondok di masigit. Doepi isoekna dintën këmïs koering diadjak leumpang ka Tjitëngah, ngiring djoeragan patih sarëng djoeragan wadana. Ari djalma noe gënëp poeloeh teja mah hënteu dibantoen, ditilarkeun di Panimbang bade ngadjaga di pakëmitan.

Noe ngiring djoeragan patih mah ngan oepas-oepas bae.

Dintën harita ngan dongkap ka lëmboer Djadjawaj, përnahna sakalereun Tjitëngah. Ladjëng ngarërëb sawëngi.

Di dinja njampak djoeragan tjamat Katoembiri sarëng djoeragan tjamat Tjiseureuheun, njarandak pirang-pirang djalma, sami sajagi pakarang, sapërtos bédil, golok, toembak, bédog, balijoeng, patjoel sarëng pakarang salijan ti dinja.

Isoekna dintën djamahat sadajana djalma arangkat ka pasir Hoeloe Gawan, sakalereun Tjitëngah. Barang parantos koempoel sadajana di pasir Hoeloe Gawan, ladjëng djoeragan patih miwarang meuleum mënjan ka hidji hadji wasta poen hadji Baris, tina përkawis rek njatjar di pasir Hoeloe Gawan bade ngadamël saoeng pasagi.

Saparantos eta hadji ngoekoes, ladjëng sadajana djalma-djalma njalatjar lëgana kintën toedjoeh poeloeh toembak pasagi.

Barang parantos njatjar pisaoengeun, djoeragan patih nimbalan ka djoeragan wailana, jen eta djalma-djalma kédah dibagi-bagi: bade ngala hoë opat poeloeh lima, ngala awi salapan poeloeh lima, ngala hateup opat poeloeh lima, ngala tjaï lima; sasesana ngarala kai bade piadjireun.

Ari noe ngala tjaï dimandoran koe hidji hadji, wasta poen hadji Tarminah saréng koe lëbe Bodjong Koneng.

Eta doewa djalma kenging milih.

Doepi noe ngala tjaï teja wëleh, teu kenging tjaï, tina përkawis disingsijeunan maoeng di djalan waktöe rek ngala tjaï di antara Tjitëngah saréng saoeng Gawan; ladjëng maroelang deui bae, oen-djoekan ka djoeragan patih saréng ka djoeragan wadana, jen maranehanana disingsijeunan maoeng.

Lahiran djoeragan patih: „Ajeuna montong ngala tjaï ka dinja; ka dijeu bae, ka kalereun saoeng Gawan mapaj djalan gëde.”

Ladjëng ngarala tjaï ka dinja.

Barang djalma noe ngarala hateup geus dongkap, ngoeninga deui, jen maranehanana dipëgatan maoeng; malah meh teu kenging hateup.

Doepi hoë, awi, hateup saréng kai parantos sadija, ladjëng ngadamël saoeng.

Kintën wantji ngarangsang eta djalma noe keur ngadaramël saoeng diséntakan maoeng bari gëgëroengan.

Gër bae djalma sakitöe lobana laloempatan, teu ngoeroes djoeragan wadana saréng djoeragan patih.

Anging koering pribadi noe masih aja di dinja.

Ladjëng djoeragan patih miwarang koering ngadjaga ti wetaneun saoeng. Kakarek djalma-djalma waraniëun deui didaramël.

Kintën wantji têngari koering dipiwarang ngoekoes deui koe djoeragan patih; pek koering ngoekoes koeloneun djalan njanghareup ngoelon. Saparantos koering ngoekoes, bërkah, wilodjëng, teu aja kitoe-kijeu deui dongkap ka boerit. Noe didaramël sami djongdjön dongkap ka parantos eta saoeng.

Saparantos sadija eta saoeng, djoeng sadajana djalma-djalma arindit ngiring antënar-antënar moelih, sëdja koelëm deui di Djadjawaj.

Ari koering leumpang toeroet sisi djalan bae, ngadjaga djoeragan patih saréng djoeragan wadana.

Barang dongkap ka sisi lëmboer Djadjawaj, loerah Tjigabig, wasta poen Saneh, leumpangna pangpajoenna.

Di dinja seg deui dipëgatan maoeng, tanapi teu aja kitoe-kijeu; djalma-djalma këbat bae ngaboedjëng pamondokan ka Djadjawaj.

Kintën wantji djam kadoewa wêlas, téngah wéngi, malëm saptoe, koeda djoeragan patih saréng koeda djoeragan wadana di kolong ngamoek teu kintën-kintën. Djalma sakitoe lobana taja hidji-hidji atjan noe waniëun toeroen.

Tidinja koering maksa maneh toeroen ngawaskeun eta koeda, koe naon sababna noe mawi ngamoek; nanging teu mëndak naon-naon.

Barang isoekna, dintën saptoe, isoek-isoek diilikan oeroetna, wët aja tapak maoeng ngintip koeda.

Parantos kitoe ladjéng sadajana djalma-djalma ngiring djoeragan patih ngalih ka saoeng Gawan, bari ngabarantoen hateup bade ngahateupan saoeng Tjiténgah.

Barang dongkap ka saoeng Tjiténgah, pek njatjar deui saréng patépoeng saréng djoeragan wadana TjibaliJoeng.

Djoeragan patih ngabagikeun padamélan ka doewa wadana. Ari wadana TjibaliJoeng dibagian ngadamél doewa wêlas kamar bade pangkoeléman toewan-toewan, ari wadana Panimbang dibagian ngadamél bade pangkoeléman poetri saréng kangdjéng pangeran, dapoer, djamban saréng istal.

Dintën saptoe eta dangdosan parantos.

Teu lami deui ti saporantosna padamélan, soemping kangdjéng toewan résiden RémBang, diiring koe djalma pirang-pirang. Ladjéng paparijos ka djoeragan patih saréng ka djoeragan wadana, koemaha pëtana hal ngala maoeng.

Doepi pioendjoek djoeragan patih: „Di dijeu, kangdjéng toewan, teu aja noe jasa ngala maoeng, djabi ti Ki Asdoera.”

Ladjéng koering disaoer koe kangdjéng toewan résiden RémBang. Saoerna: „Koemaha akalna ngala maoeng?” Pioendjoek koering: „Oepami aja maoeng ngahakan moending atanapi koeda, sok séring diwéléngan.”

Tidinja kangdjéng toewan résiden RémBang ngatoer ngadamél ranggon doewa bēlas, antjak doewa ratoes.

Barang parantos eta ranggon saréng antjak, soemping poetri, kangdjéng pangeran, kangdjéng toewan résiden Bantën, kangdjéng dalēm, saréng toewan toewan noe sanes, diiring koe antēnar-antēnar, loerah-loerah saréng pirang-pirang djalma.

Reup sore malēm ahad ladjéng masangkeun ėmbe sapandjang djalan, kalereun saoeng opat siki, kidoeleun saoeng lima siki.

Eta ėmbe sawéngi djēpoet ditjangtjanganana.

Isoekna, dintën ahad, eta ėmbe noe salapan aja keneh sadajana.

Malēm sēnen eta ėmbe ditjangtjangeun kidoeleun Tjiténgah

sakalereun Tjisoewakan. Didjaga koe poetri sasarëngan sarëng kangdjëng toewan rësiden Rëmbang.

Sakalereunana kangdjëng pangeran sarëng toewan-toewan noe sanes.

Aja deui doewa toewan noe ngadjaga di kidoeleun Tjisoewakan, di sasak Tjirambëtoek.

Ari kangdjëng dalëm ngadjaga kalereun saoeng Gawan.

Harita eta ëmbe noe hidji, nja eta noe pangkalerna, kenging koe maoeng.

Ari koering ngadjaga di Tjisoewakan sarëng djoeragan wadana Tjibalijoeng.

Teu lami bëlëdoeg sora bëdil; kangdjëng toewan rësiden Rëmbang ngaloeloengsoer moelih ka Tjitëngah.

Tidinja koempoel di Tjitëngah, ngan toewan noe aja di Tjirambëtoek tilar di dinja.

Ari djalma-djalma noe loba meutingna masing-masing bae: aja noe dina saoeng, aja noe di leuit, tina sabab teu tjëkap ënggonna.

Kintën-kintën tëngah wëngi malëm sënén aja sora maoeng sarëng sora djalma gagawokan.

Ana seg diboedjëng koe djalma loba, njata jen aja hidji djalma, wasta poen Saiman, dibawa ti leuit koe maoeng.

Wëngi harita keneh ladjëng disoesoel, kintën gënëp atawa dalapan toembak djaoehna teu kapëndak.

Tina përkawis teu kapëndak, kangdjëng toewan rësiden Rëmbang marijos ka koering: "Koemaha pikir, eta djalma geus djaoeh dibawana?"

Pioendjoek koering kantënan djaoeh.

Ladjëng kangdjëng toewan rësiden Rëmbang moelih bae.

Tidinja bral sadajana ka pamondokan.

Harita di dinja teu kintën roesoehna.

Parantos kitoe aja timbalan kangdjëng toewan rësiden Rëmbang, jen eta doewa toewan noe aja di Tjirambëtoek këdah ditejang. Kangdjëng dalëm miwarang ka djoeragan patih sarëng ka djoeragan wadana sarëng ka tjamat-tjamat, nja eta tjamat Katoembiri, tjamat Moendjoel sarëng tjamat Tjiseureuheun, sarëng mantri oeloe-oeloe, nanging teu aja noe wani.

Tidinja eta tjamat-tjamat njaoer koering, dipiwarang nejang eta doewa toewan ka Tjirambëtoek. Ladjëng koe koering ditejang sarëng tjamat-tjamat, sarëng ngabantoen djalma noe mawa obor, pada sadija pakarang, bëdil, toembak sarëng golok. Ladjëng eta toewan-toewan moelih ka Tjitëngah kaboedjëng sijang dintën sënén.

Barang dongkap ti Tjirambëtoek, sadajana djalma-djalma sarëng

toewan-toewan parantos njaroesoel djalma noe dibawa maoeng ka leuweung teja. Teu lami kapëndak bangkena; ari noe parantos dihakan biritna, pingpingna sarëng laranganana. Eta bangke diantëp bae harita mah, tina përkawis djalma-djalma pada njatjar ngadjaga maoeng. Eta ranggon disajagikeun ngaler-ngidoel. Ladjëng kakarek digiring nganggo antjak; hidji antjak dibantoen koe dalapan djalma.

Noe ngatoer ngagiring kangdjëng toewan koentroelijoer Goenoeng Kantjana, kangdjëng toewan koentroelijoer Mënes, djoeragan patih, djoeragan wadana Tjibaliyoeng, djoeragan wadana Panimbang sarëng tjamat-tjamat.

Sami sajadi bédil, golok, toembak.

Nanging maoengna teu kapëndak.

Doepi eta bangke ditjangtjang kana toenggoel, ditalian leungeunna.

Ari reup sore malëm salasa didjaga koe doewa toewan.

Kintën wantji sareureuh eta maoeng datang, dibédil, nanging teu teurak. Ladjëng kangdjëng toewan rësiden njaoer koering, dipiwarang nejang kana eta sora bédil. Enggalna ditejang ka dinja. Barang parantos tetela jen teu teurak, koering balik deui bae.

Kintën kintën wantji soeboeh koering ngiring kangdjëng toewan rësiden Rëmbang nejang eta toewan noe ngadjaga teja dina ranggon, ladjëng moelih ka pondok.

Wantji beurang kangdjëng toewan rësiden Rëmbang ngërsakeun ningkëran maoeng bade giringeun. Kapëndak oeroetna, malah karoengoe sorana. Ladjëng digiring deui sakoemaha tadi, nanging maoengna mah teu kapëndak. Tidinja digiring sakali deui, lëpat deui.

Ari reup wëngi malëm rëbo eta bangke ditoenggoe deui, ditambahan ëmbe dalapan siki. Nanging wëngi harita hënteu aja noe datang.

Isoekna dangdos sajadi moelih; kintën poekoel dalapan bral angkat, moelih ka Panimbang, ladjëng ka Mënes, diiring koe menak-menak, loerah-loerah sarëng djalma-djalma.

Antawis dalapan dintën ti mangsa harita koering kenging parentah ti dajauh, kédah ngala maoeng ka Tjitëngah, dipaparin artos dalapan roepijah bade ngagaleuh ëmbe sarëng obat satjarak. Bral koering leumpang ngabantoen djalma salawe, ëmbe opat siki sarëng pisangoeun, sapërtos bejas, minjak, oejah, bako, lëmareun sarëng salijan ti dinja.

Barang dongkap di Tjitëngah, ladjëng ngadangdanan wëllëng, nanging ngan kabodjëng ngadamël hidji di oeroet djalma noe dibawa koe maoeng teja.

Ari ėmbe noe tiloe deui diteundeun di saoeng Gawan, ari koering ngaboedjĕng mondok ka lĕmboer Djadjawaj.

Ari isoekna eta wĕlĕng ditejang. Barang parantos tetela, jen eta bĕdil beukas, koering ati-ati. Bĕt teu kanjahoean deui, eta maoeng sĕgor bae, mĕgok bari njĕntakan. Tidinja djĕdor dibĕdilan kintĕn gĕnĕp kali; teu lami eta maoeng paeh. Ladjĕng dirasah; koelitna sarĕng hoeloena dibantoe ka Mĕnes dintĕn harita keneh sarĕng disanggakeun ka kangdjĕng dalĕm.

Dawoehan pangawoelaän: "Ijeu maoeng dek disanggakeun ka kangdjĕng toewan rĕsiden Rĕmbang."

Tidinja koering njoehoenkeun widi moelang ka Panjatjaran.

Saparantos dongkap di rorompok, ladjĕng leumpang ngala maoeng ka Tjikeusik. Sabot koering di Tjikeusik, datang sĕrat ti Mĕnes, jen koering kĕdah ka dajauh, nampi pĕrsen maoeng.

Sadongkapna ti Mĕnes enggal koering balik deui ka Tjikeusik. Barang dipasangan wĕlĕng sakali, ėmbe kenging koe maoeng, bĕdil bitoe, nanging maoengna teu kenging.

Ladjĕng dipasangan deui, diĕupanan eupan kosong.

Kintĕn poekoel salapan sore bĕdil bitoe. Kadenge sora maoeng gĕrang-gĕroeng. Nanging teu aja noe wani nejang. Isoekna ditejang koe koering; eta maoeng geus teu kadoegaeun leumpang, wireh potong walikatna, nanging tatjan paeh.

Ladjĕng ditejang koe loerah Minggoe, dibĕdil ti loehoer leuit, wĕleh teu daekeun paeh. Tidinja koe koering dibĕdil tjangkengna, hos paeh.

AANTEKENINGEN.

(1) Vroeger vond het praedicaat ki eene ruimere toepassing dan tegenwoordig. De kleine man sprak steeds van ki-patih, ki-wadana, ki-mantri.

Thans, nu men zooveel mogelijk de Preangersche adat tracht na te volgen, is het door djoeragan of soms voor de lagere ambtenaren door madjikan vervangen en zegt men djoeragan patih, djoeragan wadana, djoeragan mantri of madjikan mantri, madjikan djoeroetoelis.

Ki wordt slechts gebruikt ten opzichte van bejaarden en van geestelijken: ki-Asdoera, ki-Entjim, ki-hadji Doelgani, ki-pangoeloe Padarame (de desa-geestelijke van Padarame), ki-pangoeloe landërat (de pangoeloe bij den landraad).

(2) In het Preanger-dialect dongkap.

(3) De toenmalige patih van Tjaringin is onder-collecteur te Rangkas-bitoeng geweest en heeft zich steeds beijverd om het beschaafder dialect der Preanger Regentschappen aan te leeren en te spreken.

Het woord pamondokan heb ik nooit in den mond van het volk gehoord. Gewoonlijk bezigt de kleine man de uitdrukking tēmpat meuting of pasanggrahan.

Mondok wordt in den regel slechts gebruikt in den zin van ergens of bij iemand tijdelijk inwonen, speciaal om de lessen aan eene pasantren of bij een vermaarden goeroe te volgen.

Vraagt men in de desa naar iemand en bekomt men bijv. tot antwoord: „keur mondok di Koempaj” — dan wil het niet zeggen, dat de persoon in kwestie te Koempaj bij den een of anderen voor zijn genoegen uit logeeren is, maar dat hij daar godsdienstonderwijs erlangt.

(4) In het Preanger-dialect pakëmitan.

(5) Het woord baris, dat oorspronkelijk beteekent: lijn, streep, rij, gelid, slagorde, krijgsvolk, legerschaar, leger, op eene rij staan, bv. knopen; in orde geschaard staan, opgesteld zijn, van militairen, (zie Soendaneesch-Hollandsch woordenboek door S. Coolsma) wordt

in Zuid-Bantën bovendien gebruikt als een hulpwoord om een zeker aantal personen van dezelfde categorie aan te duiden. Zoo zegt men, behalve baris oepas — de oppassers —, nog baris djaro —, een onbepaald aantal desahoofden —, baris parajai — de inlandsche ambtenaren, baris kolot — de oudsten in de desa, die bij gewichtige gelegenheden geraadpleegd worden, enz. (*)

Het doet in die gevallen denzelfden dienst als para.

Zie de Inleiding van boven genoemd woordenboek § 69.

(6) Onder lëmboer verstaat men eene verzameling huizen, die bij elkander hooren en als het ware een geheel vormen. Het kan eene op zich zelf staande gemeente zijn, dan wel een deel daarvan uitmaken.

Eene desa is daarentegen de jurisdictie eener gemeente, hetzelfde als kadjaroan, het gebied waarover een djaro gezag voert.

Bijna alle desa's van Zuid-Bantën bestaan uit twee en meer gehuchten — lëmboer of ampijan — die soms ettelijke palen van elkander liggen, waardoor het rechtsgebied eene groote oppervlakte beslaat.

Zoo heeft de Tjilangkahansche desa Tjibareno bijna dezelfde uitgestrektheid als het geheele district Tanara, een onderdeel van het Noorder-Regentschap.

(7) Antero is een verbastering van het Bataviaasch-maleische انتيرو *ëntero* (van het portugeesche *inteiro*) gansch, geheel het gansche enz. In het Preanger dialect: sakabeh k en sadaja l.

Dat in het Zuid-Bantësch tal van Bataviaasch-maleische woorden burgerrecht hebben gekregen, moet ons niet verwonderen. Na afloop van den padioogst trekken jaarlijks honderden Zuid-Bantëners naar Batavia om er zich als koelie te verhuren.

(8) Pamatang Hoeloe Gawan. Deze heuvelrug is genoemd naar den oorsprong — hoeloe — van het stroompje — tjileung-tjang — Gawan. Later zullen wij zien, dat de verhaler van het daar gebouwd wachthuis sprekende, telkens zegt: goeboeg Gawan.

(9) Toeloej djoeragan patih miwarang ka hidji

(*) In de «Badoesche pantoenverhalen», opgenomen in eene vorige aflevering van dit tijdschrift komen deze voorbeelden voor van het gebruik van baris: in de lalakon Raden Tëgal: «papatihna Praboe Koeda Kantjana, linggiha di babalean, lengreng baris ponggawa di babalean» en: «katjaritakeun baris pawistri tjalik di padalëman.» (pag. 59.)

Baris heeft ook de beteekenis van: tot, dienen tot; geheel gelijk aan poerah. Zoo o. a. in den Preangerschen tekst: «Ajeuna, maneh Bapa Asdoera, hade njijar baris mondok bae.»

hadji, ngaran hadji Baris, meuleum mënjan tina sabab dek njatjar di pamatang Hoeloe Gawan — de patih gaf last aan een hadji, hadji Baris genaamd om wierook te branden, omdat men een stuk van het bosch op den heuvelrug Hoeloe Gawan wilde weggappen.

In het Zuider-Regentschap — en misschien elders ook — bestaat de gewoonte, dat men wierook of eene andere reukstof — kajoe hagaroe, akar djamaka, geutah rasamala, — brandt onder het uitspreken van een djadjawokan of djampe, alvorens een begin te maken met het weggappen van het geboomte.

Die formaliteit, welke verricht wordt door een persoon, bekend met het bezweringsformulier, heeft plaats bij het aanleggen van een hoema, een weg, het openkappen van het terrein voor eene nieuwe lëmboer.

(10) In het Preanger-dialect kai.

(11) Hadji Tarminah. Tarminah is een vrouwen naam en het zal daarom menigeen verwonderen, dat die gedragen wordt door een man.

Wij weten, dat op Java de gewoonte bestaat om iemand, die kinderen heeft, naar den oudsten zijner nakomelingen te noemen met bijvoeging van bapa of pa — bij de Badoeys ajah — voor den vader en ma, bok of ěmbok, amboe, iboe voor de moeder — *amman-magami* der Javanen.

Tjitra zal bijv. na de geboorte van zijn Gënto door zijne desagenooten pak Gënto genoemd worden.

In Zuid-Bantën daarentegen verdwijnt de oorspronkelijke naam geheel en krijgen de ouders dien van hun eersteling in de plaats, zelfs al is deze in zijne eerste levensjaren overleden.

Dit gebruik verklaart, waarom men in de desa tal van mannen aantreft, die een vrouwen naam dragen. Zoo herinner ik mij, dat de djaro der desa Badoer — bekend uit Multatuli's Max Havelaar als de woonplaats van Saidjah en Adinda — volgens zijne acte van aanstelling Sarilah heette. Zijne ambtgenooten van — Rahong en Sawarna stonden in de officieele registers bekend als Minah en Djaï.

Het gebeurt ook, dat dezelfde persoon in twee desa's verschillende namen draagt. Mijn staljongen werd in de desa, waar hij na zijn huwelijk gewoond had, naar zijn eerste kind Taïrin genoemd; in de desa Padarame, waaronder de standplaats van den in de afdeling Goenoeng Kantjana bescheiden kontrôleur sorteerde,

kende men hem alleen onder den naam *Tarisah*, naar zijn op het erf der kontrôleurswoning geboren dochttertje.

In Bantën volgt men de school (*madshab*) van *asj-Sjâ fe'î* en de Bantënsche pelgrims krijgen dan ook, nadat zij de formaliteiten der bedevaart hebben in acht genomen, van den imam der *Sjâfe'ieten* — imam *sapingi* — een naam.

Men zou van de als streng in de leer bekend staande Bantëners verwachten, dat zij veel waarde hechtten aan dat Mekkaansch geschenk en na hunne terugkomst in hunne desa's zich bij voorkeur bij dien pelgrimsnaam lieten noemen. Dit is echter niet het geval.

Een gewezen *djaro* van *Tjiboengoer* (district *Lëbak*) ontving van den imam der *Sjâfe'ieten* den naam van *Moehammad'Alî*.

Eens informeerde ik in die desa naar *hadji Moehammad'Alî*; niemand wist mij een antwoord te geven. Eerst toen ik als toelichting er bij verteld had, dat hij desahoofd geweest was, zeide men, dat ik dan zeker *hadji Padja* bedoelde.

De meeste *hadji's* waren hunnen pelgrimsnaam vergeten. Wanneer men de nominatieve staten voor het hoofdgeld in het archief te *Goenoeng Kantjana* naslaat, zal men onder de getulbande aangeslagenen vinden: *hadji Baragadjoel*, *hadji Saripah*, *hadji Peutjang*, *hadji Komboj*, — voorwaar geene gewijde namen.

Ter voorkoming van verwarring en ontduiking van belastingen en heerendiensten hebben de regent van het *Zuider-Regentschap* en ik getracht eene verandering teweeg te brengen in die adat.

Onze pogingen werden evenwel met geen gunstigen uitslag bekroond.

(12) *Pangoeloe* is in Bantën in de eerste plaats hetzelfde als in de *Preanger Regentschappen panghoeloe*.

In de tweede plaats is het de titel van den desa-geestelijke, lid van het desabestuur, die ook wel *amil* (van het arabisch *عَامِل* verrichter, bestuurder, rentmeester, ontvanger,) genoemd wordt.

Zie aangaande zijnen werkring: „Resumé van het bij Gouvernements besluit van 10 Julij 1867 N° 2 bevolen onderzoek naar de regten van den Inlander op den grond in de residentie Bantam, zamengesteld door den Chef der afdeeling Statistiek ter Algemeene Secretarie” pag. 8 en volg. (*)

(*) In de *Preanger Regentschappen* voert hij met uitzondering van het regentschap *Tjiandjoer*, waar hij ook *amil* genoemd wordt, den titel van *lëbe*. Zie *Coolsma sub voce*.

In de districten *Boemiajoe* en *Salëm* van het *Regentschap Brëbës* (residentie

wanneer een tijger een mensch, paard of karbouw had aangevallen, besloot men een val — wělēng, pigasol, pigěboeg, biraloek, boerang, tjara, pitangkěb, — te plaatsen om hem te vangen.

(15) In het Preanger-dialect wetanna.

(16) Het Javaansche *ᮊᮧᮒᮧᮒ* samengesteld uit *ᮊᮧᮒ* en *ᮧᮒ* het midden van den dag, wanneer de zon juist in het zenith staat dus vóór *ᮧᮒᮧᮒ* of *ᮧᮒᮧᮒᮧᮒ*.

In de Preanger-Regentschappen gebruikt men daarvoor de uitdrukking *těngah poë* of het Bataviaasch-maleische *těngari* — verbastering van het maleische *تengah hari*.

(17) In het Javaansch het ngoko woord van *ᮊᮧᮒ*. In het Preanger dialect, toeloej k en ladjěng l.

(18) In het Preanger-dialect koeloneun.

(19) In het Preanger-dialect njanghareup.

(20) Kira kira wantji tangange koering dipiwarang ngoekoes deui koe djoeragan patih. Ladjoe koering ngoekoes barateun djalan, ngahareup ka barat. Ongeveer tegen twaalf uur gelastte de patih mij om weder wierook te branden. Toen ging ik wierook branden, ten westen van den weg met mijn aangezicht naar het westen gekeerd.

De Bantēners, hoewel behoorende tot het meest mohammedaansch gedeelte der bewoners van Java, zijn in hooge mate bijgeloovig en diengevolge bezitten zij een schat van *djampe's* of *djadjawokan's*.

Dat Ki-Asdoera die opdracht van den patih kreeg, is begrijpelijk. Hij toch stond bekend als de moedigste tijgerjager in Zuid-Bantēn, die gedurende zijn leven meer tijgers gedood en gevangen heeft dan er aanwezig zijn in de verschillende diergaarden van Nederland te zamen.

Zijn voortdurend succes heeft dan ook gemaakt, dat men hem het bezit van geheime en wonderkrachten toeschreef, die hem telkens in zijn strijd tegen tijgers de overwinning deden behalen.

Niettemin wilde hij nooit voor doekoen maoeng (tijger-bezweerder) fungeeren en beweerde steeds, dat de beste toembal (bezweringsmiddel tot afwending of tot bevrijding van geesten, plagen enz.) een puntkogel — *pelor djantoeng* — was.

Dat belette echter niet, dat hij even als alle andere Zuid-Bantēnsche paninggaran's van *djampe's* gebruik maakte.

Als merkwaardigheid laat ik hier een paar der in die streken meest bekende jagerstooverspreuken, die hij mij geleerd heeft, volgen:

waar het te pas komt, wanneer zij met hunne europeesche superieuren maleisch spreken.

(22) Rengse: af, afgedaan, gereed, afgemaakt. Javaansch *ngesah*.

In het dialect van het district-Salëm, dat veel overeenkomst heeft met het Tjirëbonsch, zegt men daarvoor *parele*.

(23) Parajai of Prijaji beteekent tegenwoordig hetzelfde als het woord *ꦑꦫꦗꦶ* in het gouvernementgebied van Midden-Java: ambtenaar, beampte.

De beteekenis door Coolsma opgegeven: persoon of personen met het overbrengen of bezorgen van brieven belast, brievenbesteller — is in Zuid-Bantën niet bekend.

Zoo'n persoon heet daar *pasoeratan*.¹

Ouden van dagen konden zich nog herinneren, dat tijdens het bestuur van Raden Adipati Karta Nata Nagara, een der dramatis personae uit Multatuli's *Max Havelaar*, zóó genoemd werden de dienaren van den regent, die in de Preanger-Regentschappen den titel voerden van *goelang goelang*. Zie Coolsma sub voce.

(24) Zie de aantekening bij *lëmboer*.

(25) Ngamoek zegt men ook van dieren, die groote onrust aan den dag leggen, zonder dol te zijn, zooals paarden en rundvee, wanneer een tijger zich in hunne nabijheid bevindt.

Dan past men het woord nog toe op personen, die ijlen.

(26) In het Preanger-dialect *pasarean*.

(27) Papariksa, van het grondwoord *pariksa*, beteekent hetzelfde als het Javaansch *ꦥꦫꦶꦏꦱ*: een onderzoek doen.

(28) Ngawëlëngan: een dier, bijv. een tijger door middel van een *wëlëng* vangen.

Op welke wijze dit geschiedt, vindt men beschreven in mijne: „Bijdrage tot de kennis van het Bantësch dialect der Soendaneesche taal” en in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur van 1888, Dl. II, afl. 3 pag. 186 en volg.

(29) Deze ranggon's die eerder den naam van panggoeng verdienden, waren verplaatsbaar en dienden tot schuilplaats aan de schutters.

(30) Deze antjaks waren ramen van gespleten bamboe, twaalf voet lang en zes voet breed.

Hoe men ze bij de jacht gebruikte, zal straks beschreven worden.

(31) De hier bedoelde Prins en Prinses waren Hunne Koninklijke

¹ In het district Salëm *ꦑꦫꦗꦶ* tjingkrik.

Hoogheden Henri, Charles, Louis, George, Abraham, Paul, Marie de Bourbon, Infant van Spanje, Prins van Parma, Plaisance en Guastalla, Graaf van Bardi, jongste zoon van wijlen Karel III, laatsten Hertog van Parma, en zijne gemalin Adelgonde de Jésus Marie de Bragance, Infante van Portugal, dochter van wijlen don Miguel, Koning van Portugal.

Zij waren vergezeld van de Graven Henri Lucchesi Palli en Alessandro Zileri dal Verme en Baron Detlev von Heijdebrandt.

De Nederlandsch-Indische regeering had dezen hoogen bezoekers als cicerone toegevoegd den houtvester der 1e klasse bij het boschwezen J. G. Baron von Hertling.

Het jachtgezelschap bestond verder uit de heeren E. A. Engelbrecht, resident van Bantën, H. L. Ch. Te Mechelen, resident ter zee, den op Java algemeen bekenden tijgerjager, door Ki-Asdoera aangeduid als kandjeng toewan rësiden Rëmbang, omdat Rëmbang zijne standplaats was, Raden Toemëngoeng Koesoemaningrat, regent van het Wester-Regentschap, R. J. Maas, kontrôleur van Tjaringin, H. de Chauvigny de Blot, kontrôleur van Serang en schrijver dezes, toenmaals kontrôleur van Goenoeng Kantjana.

(32) Van den regent sprekende zegt de kleine man meestal kandjeng dalëm (dalëm = daleum in het Preanger dialect) of adjëngan dalëm.

Hier en daar hoort men ook pangawoelaän — zie bij Coolsma onder kawoela — een gevolg van Preangerschen invloed.

(33) Dit is de meest eenvoudige manier om op tijgers te jagen.

Men bindt eene geit aan eenen stevigen paal, zoodanig dat het dier niet gemakkelijk door een tijger weggevoerd kan worden, en blijft den nacht in een nabijzijnden boom doorbrengen.

Ontdekt de tijger de geit, dan wil hij zich van haar meester maken en stelt den jager in de gelegenheid om op hem te schieten.

Het geduld en de wilskracht van hem, die deze methode van jagen in toepassing wil brengen, worden wel op eene zware proef gesteld. Men moet dagen achtereen den geheelen nacht wakker blijven — en gewoonlijk zonder resultaat.

Tijdens mijn verblijf te Goenoeng Kantjana heb ik menigmaal mijne nachtrust opgeofferd; toch is het mij nooit mogen gelukken op die wijze eenen tijger te dooden.

(34) Njata jen aja djëlěma koe maoeng: kreeg men zekerheid, dat een man door een tijger was weggehaald. Het weglaten van het werkwoord dibawa is hier geene schrijffout. Wij zien dat de spreker het consequent doet. Iets verder lezen wij „njaroesoel noe koe maoeng ka leuweung” en „di oeroet djëlěma noe koe maoeng.”

In identieke gevallen verzwijgt men meestal het werkwoord. Ik herinner mij nog de volgende voorbeelden:

manoek djapati noe koe heulang, de duif, die door een kiekendief aangevallen is geweest;

bapana noe koe boehaja, de vader van hem, die door een krokodil gedood is;

tangkal kalapa noe koe gělap, de klapperboom, die door den bliksem getroffen is;

aja taloe djëlěma koe oraj, er zijn drie menschen door eene slang gebeten.

(35) Dikwijls is beweerd, dat een tijger, die eenmaal menschen-vleesch heeft geproefd, in den vervolge daaraan de voorkeur geeft boven alle andere voedsel. Vandaar dat hij bijzonder kwaadaardig schijnt en zich altijd laat zien dáár, waar hij menschen op zijn weg kan ontmoeten.

Een Engelsch tijgerjager, die in Noord Borneo deze roofdieren heeft bestudeerd, noemt zoo'n tijger een maneater.

Het gebeurde op kerstavond van het jaar 1887 levert weder een bewijs voor dat beweren.

De bewuste tijger heeft den weg gevolgd, waar langs de geiten als lokaas gereed gezet waren.

Hij liet echter allen ongemoeid, drong het gehucht Tjitěngah, waar ongeveer vier honderd koelies gehuisvest waren, binnen en voerde een van hen, die met nog twee anderen in eene ledige schuur een onderkomen had gevonden, weg.

(36) Těritoeng is het maleische ترهیتغ těrhitōeng. Het Soendaneesch daarvan luidt kaĭtoeng of diĭtoeng.

(37) Roesoeh heeft hier ongeveer dezelfde beteekenis als haliwoe en gandeng. Verder beteekent het nog: opstand, onregeldheden in een land.

Zoo zegt het volk steeds roesoeh Tjilěgon, wanneer het van de gebeurtenissen op den 9n Juli 1888 in de afdeeling Anjar spreekt.

(38) In het Preanger-dialect kakarek. In de taal der Badoejsche pantoens kakarak. Zoo o. a. in de lalakon Rangghah Sena:

„Pawarangna tatjan deuk loba, kakarak boga dalapan, ngamitkeun toewang kakasih pawarangna.

(39) Een tijger, die zich van een mensch of dier heeft meester gemaakt, zal een gedeelte daarvan verslinden en het overschot bewaren voor den volgende avond. Des daags zoekt hij zich eene schuilplaats in de onmiddellijke nabijheid van zijne prooi.

Deze gewoonte der tijgers wees ons den weg, hoe wij de drijffacht houden moesten.

Daar het dien nacht (kerstnacht van 1887) zwaar geregend had, konden wij gemakkelijk het spoor van het roofdier volgen en ten naastenbij bepalen, in welk gedeelte van het bosch het een leger had gevonden.

Daar kaptten de koelies eene strook van ongeveer 25 meters breedte en een half kilometer lengte open, waar de verplaatsbare ranggon's of panggoeng's op ongeveer vijftig meter afstands van elkaar opgesteld werden.

Deze ranggon's, circa 10 meter hoog, boden eene veilige schuilplaats aan de schutters, die bovendien een goed gezicht hadden op het opengekapte terrein, waarheen de tijger opgedreven zoude worden.

Hierboven zeide ik, dat de tijgervrees (kasima) (*) bij de Zuid-Bantëners bijzonder ontwikkeld was. Voor geen geld zouden zij daarom als drijver dienst willen doen.

Zij, die eene tijgerjacht hebben bijgewoond, zullen wel weten, dat men deze dieren bijna op hun staart moet trappen, alvorens zij over dag hun leger verlaten, — vandaar dat het opdrijven steeds met groot gevaar gepaard gaat.

Ik zelf heb dit ondervonden.

(*) In Zuid-Bantën wordt het woord kasima bijna uitsluitend toegepast op menschen en dieren, aan wie door een tijger vrees is aangejaagd. Ik geloof echter niet, dat men het grondwoord daarvan in verband moet brengen met *krāmā* het *krāmā*-woord voor *krāmā* tijger.

Volgens den heer Coolsma beteekent *sima* in het Soendaneesch: »dat wat aan een mensch of dier te vreezen is of vrees aanjaagt aan een ander;» *njima* beteekent vrees aanjagen; eerste passieve vorm *disima*, tweede passieve vorm *kasima*: door vrees bevangen.

Bij gelegenheid van een onderzoek in eene desa der afdeeling Goenoeng Kantjana trachtte ik te vergeefs een der aanwezige desalieden aan het praten te krijgen. Op mijne vraag aan den betrokken *djaro* wat hem scheelde, ontving ik het antwoord: »Kasima koe adjengan.» Na afloop der vergadering ontving deze van den *wadana* eene ernstige vermaning, omdat die uitdrukking ten opzichte van den *kontrôleur* geheel misplaatst was.

In Juni 1888 werd mij gerapporteerd, dat een bijzonder groote koningstijger in de nabijheid der onderdistrictshoofdplaats Goenoeng Këndëng (district Tjilangkahan) een paard van een aldaar wonenden hadji had aangevallen en dat hij voortdurend in den omtrek bleef.

Een poging om hem met een wëlëng te vangen mislukte.

Vergezeld van de wadana's van Paroeng Koedjang en Tjilangkahan, benevens van een vijftiental der moedigste inwoners van Goenoeng Këndëng en aangrenzende ampijan's, besloot ik jacht op hem te maken.

Een regenachtige nacht stelde ons in de gelegenheid om den daarop volgenden morgen het spoor te volgen.

Twee Zuid-Bantëners moesten telkens het kreupelhout weggappen om een weg voor ons te banen.

Niets verried hun de nabijheid van den tijger, toen deze onverwachts met een gebrul opvloog en hen onder het uitroepen der gebruikelijke spreuk: «a' oeds Billâh min asj Sjaitân ar radjâm» — ik neem mijn toevlucht tot Allâh tegen Satan den gesteenigde — meer dood dan levend achteruit deed stuiven.

Langzaam kromde hij zijnen rug om den sprong naar mij te doen; veel tijd had ik niet meer om mij te bedenken, de afstand, die hem van mij scheidde, bedroeg nog geen tien passen. Schielijk legde ik mijn mousqueton-Mylonas aan en joeg hem een kogel in den kop, tusschen de beide oogen, — misschien wel de meest kwetsbare plek van zijn lichaam.

Doch om weder op de jacht te Tjitëngah terug te komen.

De antjak's werden naar de plek, waar men meende dat de tijger zich ophield, gedragen.

De drijvers stonden op eene rij en op een gegeven teeken lieten zij ze voorover vallen, gingen er op staan, namen ze weder op en herhaalden — al voortgaande — deze handeling, totdat zij aangekomen waren aan den rand der opengekapte strook.

Op die wijze moesten alle wilde dieren — groot en klein — die zich in dat deel van het bosch bevonden, opgejaagd worden, terwijl in geval een tijger zich op de drijvers werpen wilde, hunne met geweren gewapende aanvoerders hem zouden neerschieten.

(40) Dit is door Ki-Asdoera onjuist verteld.

Zij, die in streken hebben gewoond, welke van tijgers wemelen — zooals Zuid-Lëbak, Zuid-Tjaringin, Poerwâdadi (residentie Samarang) zijn ongetwijfeld bekend met eene eigen-

aardige gewoonte dier roofdieren, waardoor men in staat wordt gesteld, om hen op eene vrij gemakkelijke wijze te vangen, zoodra zij ergens een karbouw of paard hebben weggehaald.

Zij zullen namelijk ten allen tijde bij hunne prooi terugkomen, waar zij die gelaten hebben.

Op deze gewoonte berust het plaatsn van vallen of het werken met bedwelmende en vergiftige bestanddeelen, waaronder de wali-kambing (*Sarcolobus Spanogheï* Miq. Nat. fam. der *Asclepiadeae*) vooral vermelding verdient.

Het lijk van Saiman werd op de plek, waar men het den volgenden morgen vond, begraven. Op het graf bond men eene der medegebrachte geiten en richtte daarbij een ranggon op, waarin de heeren Alessandro Zileri dal Verme en Detlev von Heydebrandt plaats namen.

De tijger stelde de algemeene verwachting niet te leur. Omstreeks zeven uur kwam hij bij de bewuste plek en gaf zijn aanwezen door een lang gegrom te kennen. Ongelukkig raakte de electrische lamp, eigendom van den heer Te Mechelen, waarmede de jagers het terrein op het oogenblik dat zij schieten zouden, verlichten moesten, onklaar. Twee schoten knalden in de duisternis, doch de expansieve kogels misten hun doel.

Hoewel hij dien nacht herhaalde malen terugkeerde, vertoonde hij zich niet op het opengekapte gedeelte en bleef dus buiten schot.

Ik herinner mij op dit oogenblik niet meer, hoeveel koningstijgers de bevolking der kontrôleafdeeling Goenoeng Kantjana tijdens mijn vierjarig verblijf gevangen heeft door gebruik te maken van die gewoonte.

Dit durf ik hier constateeren, dat zoodra men hunne prooi op de plaats zelve als lokaas (*loemat* of *eupan*) gebruikt, men zeker kan zijn van het resultaat.

(41) Oosting geeft voor *ningkër* op: een mensch of dier, een aantal menschen of dieren omsingelen, insluiten.

In die beteekenis ken ik het niet, wel als jagersterm.

Ik heb het ook alleen uit den mond van *paninggaran's* gehoord. Voor omsingelen of insluiten gebruikte men *ngëpoeng*.

Onder *ningkër* verstaat de Zuid-Bantënsche jager het volgende.

De bosschen van dit deel der residentie zijn zeer uitgestrekt en bijzonder wildrijk. Herten (*mandjangan*) reebokken (*mëntjék*) rhinocerossen (*badak*), wilde varkens (*gahil*), tijgers (*maoeng*,

lakbok, kěroed, gohgor (*), dwergherten (peutjang) vindt men er in overvloed. Van de jacht, voornamelijk op herten en rhinocerossen, maakt men dan ook een bepaald bedrijf, dat geene geringe voordeelen oplevert.

Ik herinner mij, dat indertijd in de aan de Preanger Regentschappen grenzende desa's van Tjilangkahan de badakjagers aangeslagen werden voor f 8 in de bedrijfsbelasting — dus op eene jaarlijksche verdienste van f 400.

Een enkele badak brengt f 150 en meer op (†)

Om zijne uitgestrektheid is het niet mogelijk door de drijvers het geheele bosch te laten afloopen. Men moet de drijfjachten telkens in dat gedeelte daarvan houden, waar men denkt dat het wild zich ophoudt.

De herten en rhinocerossen doen zich des avonds te goed aan den aanplant der bevolking of aan het jonge gras op de djami's en reuma's.

Even voor zonsopgang, tusschen vier en vijf uur, begeeft zich een der jagers naar den boschrand. Dat is de tijd, dat die dieren weder boschwaarts keeren om te slapen. Hij onthoudt de plek waar bijv. het hert het bosch is binnengegaan, wacht een uurtje en volgt dan voorzichtig het spoor.

(*) Maeng noemt men den gewonen koningstijger (*Felis tigris*). Is hij van meer dan gewone grootte, zoo heet hij lakbok. De kěroed is de gevlekte tijger (*Felis pardus*); evenzoo — maar van eene kleinere soort — de gohgor.

(†) In de allereerste plaats heeft eene groote waarde de hoorn — tjoela — van den rhinoceros. Ik mag wel als bekend veronderstellen, dat hij eene belangrijke plaats inneemt in de inlandsche en chineesche pharmacopea. Borstkwalen, slangenbeten, kneuzingen — in- zoowel als uitwendige — vergiftigingen worden volgens beweren van den inlandschen en chineeschen medicus daarmee genezen.

Dan volgen de hoektanden — mēnoer —, die in ringen gevat worden. En eindelijk het vel, dat men gebruikt als een middel tegen de hama koengkang (*Stenocoris varicornis*, behoorende tot de groep der lygaeidae, meer bekend onder den Javaanschen naam *balang sāngit* of den Bataviaasch-maleischen *ساعت بالڠ* *bālang sāngit*).

Dit insect, dat zich in zwermen vertoont, wanneer de aren uit de padihalmen juist te voorschijn zijn gekomen en in één enkelen nacht een geheel aanplant vernielen kan, wordt — alhoewel zelf een ondragelijken stank verspreidend — door onaangename geuren verdreven.

Men snijdt het vel van den rhinoceros aan repen, droogt het en verbrandt het op de sawah, zoodra men de komst der insecten vreest.

Ook voert men de gedroogde vellen naar Batavia uit, waar chineezzen ze opkopen om er eene soort kěroepoek (gebak van deeg uit fijn gemaakt vleesch, van gekookten visch en wat sagomeel; gedroogde repen van gekookte buffel of koe-huid, die, wanneer men ze wil gebruiken, in olie gebakken worden) van te bereiden.

Een ervaren jager zal dadelijk ten naastenbij kunnen nagaan, in welke doengoes of roejoek (*) het dier eene schuilplaats heeft gezocht.

Om zich daarvan te overtuigen loopt hij er om heen. Gaat het spoor door, zoo is dat een bewijs, dat hij zich vergist heeft. Op dezelfde wijze zet hij zijn onderzoek voort. Loopt het dood, dan houdt het wild zich daar werkelijk op.

Indien men eene drijfjacht houden wil, keert hij naar de lëmboer terug, waarschuwt zijne gezellen (batoer), die zich met hunne jachthonden naar de plek begeven om het dier op te drijven.

Gaat hij echter er alleen op uit, dan klimt hij in de nabijheid in een hoogen boom, van waar hij het omliggend terrein kan overzien.

Tegen tien à elf uur verlaten de herten hunne legers om voedsel te zoeken.

Uit zijn hoog standpunt kan hij het exemplaar, dat zich in het boschje bevindt, gemakkelijk neerschieten.

Op de hierboven omschreven wijze onderzoeken, waar een wild dier een leger heeft, noemt men ningkër.

Ningkëran: op eene omzichtige wijze de schuilplaats van een wild dier opsporen.

Men zou het woord het best teruggeven met: isoleeren, in afsluiting brengen.

(42) Onder de menak menak verstaat men in dat deel van Bantën, waar de bevolking Soendaneesch spreekt, gewoonlijk het gild der inlandsche ambtenaren, onafhankelijk van hunne afkomst.

Terwijl overal elders slechts bij uitzondering iemand uit de volksklasse het in de ambtelijke wereld tot eene aanzienlijke hoogte brengt, is het in deze residentie van het eiland Java herhaaldelijk voorgevallen. Een der regenten van het Wester Regentschap — bekend als Dalëm Bontjel — is toekang djoekoet (grassnijder) geweest.

De vorige regent van het Zuider-Regentschap, Raden Toemëngoeng Soeta angoen angoen, was de zoon van Dëmang Sahab, in den sultanstijd eevoudig ngabeui (desahoofd) van Tjikareo.

Patih Dëroes, grootvader van den tegenwoordigen regent van het Noorder Regentschap, Raden Adipati Soetadinigrat, een eerbiedwaardig hoofd, versierd met de gouden medaille voor burgerlijke verdiensten, stamde volgens de overlevering van de Badoejs af en begon zijne loopbaan als ngabeui van Lëbak Parahijang.

(§) Boschje, groot genoeg om bijv. er zich in te verbergen.

Een der voorgangers van Raden Adipati Soetadiningrat, de bekende Raden Adipati Tjondra Nĕgārā kwam onder den naam van Si Basoedin als kok van een resident uit Midden Java in Bantĕn, leerde in zijne vrije uren van de magangs op het gewestelijk bureau lezen en schrijven, trad als djoeroe toelis in 'slands dienst, klom hooger en hooger op en eindigde zijn leven als eervol ontslagen boepati, terwijl de Indische regeering bij wijze van belooning zijn verzoek toestond om zijn stiefzoon Raden Toemĕnggoeng Pandji Gondā Koesoemā — toenmaals regent van het Midden-Regentschap — tot zijn opvolger te benoemen.

De sadjarah's der mindere inlandsche ambtenaren — wadana's, assistent wadana's, om niet van schrijvers en mantri's te spreken — bevatten dikwijls deze toelichting aangaande de afkomst der betrokkenen: „toeroenan orang kĕtjil sadja, tida bĕrsanak dĕngan radja radja ataw boepati boepati” — van geringe afkomst, niet verwant aan vorsten of regenten.

Menigeen zal kunnen getuigen, dat die ambtenaren niet onder de slechtsten gerekend moeten worden.

(43) In het Preanger-dialect tiloe.

(44) In het Preanger-dialect sĕgor.

(45) Als jagersterm heeft mogok eene andere beteekenis.

Een dier, dat in het nauw gebracht wordt, tracht zich tot het uiterste te verdedigen en is in zoo'n geval kwaadaardiger dan anders. Hetzelfde heeft plaats met verwond of aangeschoten wild, — een banteng, maoeng, badak, — dat geen uitweg meer ziet om te ontkomen.

Het behoeft niet altijd uitgeput van vermoeienis te zijn.

Dikwijls zal men wel het tegendeel beweren.

Ten opzichte van zoo'n dier gebruikt men het woord mogok, dat is ongeveer hetzelfde als ons „standhouden.”

(46) In het Preanger-dialect dawoehan.

(47) Het woord ngala, dat oorspronkelijk halen, nemen, zoeken, inzamelen, inoogsten, afhalen, roepen, ontbieden beteekent, — zie Coolsma — heeft als jagersterm de beteekenis van: er op uit gaan om iets te vangen.

Di Aweh aja tjina taloe ti Sadjra keur ngala gahil — te Aweh zijn er drie chineezen uit Sadjra, die er op uit zijn gegaan om wilde varkens te vangen.

Ki Alka dititah koe dalĕm pangsiĵoen ngala mandjangan di leuweung Mangpeng. — Ki Alka heeft van

den gepensionneerden regent last gekregen om in het bosch van Mangpeng er op uit te gaan en herten te vangen.

(48) Loemat beteekent hetzelfde als eupan: lokaas.

Loemat kosong wil zeggen, dat men geen werkelijk lokaas gebruikt, maar bijv. een stuk hout in plaats van een achterbout van een karbouw in den wëlëng of in den val hangt.

Ik zal hier in het kort de verschillende systemen van tiggervallen, die men in Zuid Bantën toepast — met uitzondering van de wëlëng, beschrijven.

De tjara is een hok, dat aan den grond bevestigd wordt, vervaardigd is van zwaar hout, den vorm heeft van een driezijdig prisma en met eene valdeur gesloten wordt. Gebruikt men een levend dier als lokaas, dan wordt het zóó geplaatst, dat de tijger er niet bij komen kan.

De pigasol berust op hetzelfde beginsel, met uitzondering dat de vorm die is van een parallelepipedum en men voor materiaal neemt het harde gedeelte van den stam (roejoeng) eens kawoeng palms (*Arenga sacharifera*, natuurlijke familie der *Palmeae*.)

In Midden-Java noemt men deze soort val *ᮊᮧᮒᮧᮒ*.

Somtijds is de pigasol vervoerbaar en rust dan op vier houten wielen (gëlëbëg).

De pigëboeg bestaat uit een drietal zware boomstammen — gewoonlijk stammen van den ki-sëmpoer (*Dillenia aurea*, natuurlijke familie der *Dilleniaceae*) die op den tijger neervallen, zoodra hij aan de loemat trekt, en hem door hun gewicht schier te pletter drukken.

Omtrent de biraloek zie men mijne „Bijdrage tot de kennis van het Bantënsch dialect der Soendaneesche taal.”

(49) In het Preanger-dialect bitoe.

(50) In het Preanger-dialect walikat.

(51) Vóór de indienststelling der assistent wadana's was het voor een districtshoofd zeer moeilijk om de bevelen van het europeesch bestuur bij elken djaro afzonderlijk door zijn hulppersoneel over te laten brengen.

Buiten bemoeienis van het europeesch bestuur ontstonden de loerah-schappen.

Een zeker aantal desa's — drie, vier, vijf werden tot een geheel vereenigd onder een loerah, die voor de bekendmaking dier bevelen binnen zijn ressort zorgde.

Overigens verschilde zijn werkkring niet van dien zijner andere collega's.

De groepeerings van desa's is — voor zoover ik weet — nooit en nergens officieel erkend.

In het Këndalsche heette het desahoofd, dat in zoo'n vereeniging den voorrang bekleedde, *ḡḡḡḡḡḡ* in Bagëlen *ḡḡḡḡḡḡ*, in Banjoemas *ḡḡḡḡḡḡ*.

Tegenwoordig hebben de loerahschappen geen *raison d'être*. Toch blijven zij in de herinnering van het volk voortleven. De kleine man zal bijv. het hoofd der desa Saireun in Paroeng Koedjang, Rahong in Tjilangkahan steeds den titel van loerah of roerah geven. Andere djaro's worden met djoeragan aangesproken.

(52) Di boemi djoeragan wadana — in de woning van den wadana. In den Zuid-Bantënschen tekst lezen wij: „di boemina djoeragan wadana.“ In de Preangersche overzetting is het achtervoegsel na, hetwelk het bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon aanduidt, weggelaten, omdat in dit dialect de regel geldt, dat als de bezitter genoemd wordt, *men* achter de bezitting het bezittelijk achtervoegsel niet mag bezigen.

Of het verschil, dat het Zuid-Bantënsch te dien opzichte daarmede oplevert, een gevolg is van Javaanschen invloed uit het Noorder Regentschap en van Maleischen invloed uit de residentie Batavia — dan wel van ouds zoo is, is moeilijk uit te maken.

In de pantoenverhalen der Badoeys (*) wier taal weinig vreemden invloed heeft ondervonden (†), vinden wij het achtervoegsel nu eens wel dan eens niet gebruikt, bijv. in het patoenverhaal Raden Tëgal: „Ajeuna njaritakeun ramana Raden Tëgal“, „Tidinja pawarangna ki Mananggong njiram“.

In dezelfde lalakon lezen wij daarentegen: Papanggih djeung pawarang Praboe Ranga Kantjana“, in Panambang Sari: „Këlëkap sare poetra dalëm dina pangkonan Ratoe Manik“, in Rangguh Sena: „Geus njampak papanggoengan kagoengan Praboe Moending Wangi.“

NB. De letters k en l beteekenen respectievelijk kasar en lëmës.

(*) Verg. mijne collectie in de Januari-aflevering van dit jaar der Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

(†) Verg. het door mij bewerkte tweede gedeelte van het werk «De Badoeys», uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.